

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ФАКТОР УСПІШНОЇ
АДАПТАЦІЇ ДО ШКОЛИ ДІТЕЙ З МОВЛЕННЄВИМИ
ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала
студентка 2 курсу ОС «Магістр»
Kor11-M18z групи
спеціальності: 016 Спеціальна освіта.
Логопедія. Спеціальна психологія
Жолобчук Оксана Миколаївна

Керівник:
Куриця А.І., кандидат психологічних
наук

Рецензент:
Співак В.І., кандидат психологічних
наук, доцент кафедри соціальної
педагогіки та соціальної роботи

м. Кам'янець-Подільський – 2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ.....	6
1.1. Історичний розвиток проблеми готовності та адаптації до навчання у школі дітей старшого дошкільного віку.....	6
1.2. Закономірності розвитку дитини з мовленнєвими порушеннями.....	7
1.3. Адаптація до школи дітей без мовленнєвих порушень.....	10
1.4. Адаптація до школи дітей з порушенням мовлення.....	15
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ	20
2.1. Загальна характеристика властивостей психологічного простору і його кордонів.....	20
2.2. Типи психологічного простору.....	38
2.3. Психологічні фактори становлення психологічного простору.....	41
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ЯК ФАКТОРУ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО ШКОЛИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	49
3.1. Методика експериментального дослідження.....	49
3.2. Результати дослідження психологічного простору як фактору успішної адаптації до школи дітей з порушенням мовлення.....	62
ВИСНОВКИ.....	73

ВСТУП

При вступі до школи дитині пред'являють систему зовні нормованих вимог, тобто від неї очікують певних здібностей, навичок, знань, необхідних для її участі у навчальній діяльності, спілкуванні з однокласниками і вчителями. Ці вимоги безликі, так як звернені до всіх дітей і мають специфічні характеристики в кожний конкретний історичний період. Дитина відчуває себе впевнено тоді, коли вона має адекватні можливості для виконання всіх зовнішніх вимог, коли будуть збережені психологічні кордони та відчуття безпеки. Тільки в цьому випадку вона буде відчувати емоційне задоволення від перебування в школі. Тобто, мова йде про соціально-психологічний аспект адаптації, яка є досить точним індикатором різних відхилень у розвитку, сформованих у дитини в дошкільному віці. Порушення психологічного простору дитини викликає хворобливе ставлення до всього навколишнього і сприяє утворенню внутрішнього психологічного конфлікту, що з неминучістю призводить до втрати навчальної мотивації, зниження пізнавальної активності, порушення стосунків з учителем та однолітками.

Відомо, що кількість дітей з порушеннями мовлення безперервно збільшується. Це ставить психологів і педагогів перед необхідністю подальшого пошуку нових ефективних методів для полегшення адаптації таких учнів до школи.

В даний час є велика кількість робіт з проблеми адаптації до школи дітей як з особливостями психофізичного розвитку так і без них. Велика увага приділяється дітям з порушенням зору, слуху, опорно-рухового апарату, інтелекту і з затримкою психічного розвитку. Що стосується дітей з порушеннями мовлення, то таких досліджень значно менше. Серед провідних вітчизняних спеціалістів, які розглядали дану проблему, є Є. Соботович та В. Тищенко, Л.І.Божович, О.В. Запорожець, Л.А. Венгер, В.К. Котирло, Д.Б. Ельконіна, Н.Г. Салміна, О.Є. Кравцова. Серед

зарубіжних особливий внесок у розвиток питання зробили Р. Гетцер, А. Керн, С. Штребель, Я. Йірасек тощо.

На сучасному етапі розвитку педагогічної та психологічної думки у нашій країні однією з найбільш актуальних являється проблема адаптації дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі. Проблема психологічної готовності та адаптації до школи останнім часом стала дуже популярною серед дослідників різних спеціальностей. Психологи, логопеди, педагоги, фізіологи вивчають і обґрунтовують критерії адаптування до шкільного навчання, сперечаються про особливості розвитку і вік, з якого найдоцільніше починати навчання дітей в школі.

Актуальність проблеми зумовила вибір теми дослідження: «Психологічний простір як фактор успішної адаптації до школи дітей з порушенням мовлення»

Об'єкт дослідження: процес адаптації дітей до школи.

Предмет дослідження: особливості адаптації до школи дітей з мовленнєвою патологією.

Мета: дослідити психологічний простір як фактор успішної адаптації до школи дітей з порушенням мовлення

Завдання:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з даної проблеми.

2. В ході емпіричного дослідження виявити особливості адаптації до школи дітей з різними мовленнєвими порушеннями.

3. Дослідити психологічний простір як фактор успішної адаптації до школи дітей з порушенням мовлення.

До методів дослідження окресленої проблеми відносяться теоретичний аналіз та узагальнення наукової психологічної літератури; експериментальний метод – спостереження, бесіда, тестування; констатувальний та формувальний експерименти.

Теоретична і практична значимість роботи полягає в тому, що розроблено діагностичну програму та програму «Формування особистісного простору молодшого школяра». Результати роботи можуть бути використані як основа для проведення подальших досліджень.

Базою дослідження виступила ЗОШ №6 та ліцей м. Кам'янець-Подільський. В обстеженні взяло участь 58 учнів (10-11 класів).

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

1.1 Історичний розвиток проблеми готовності та адаптації до навчання у школі дітей старшого дошкільного віку

В нашій країні педагогічною проблемою є і залишається питання адаптованості дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі.

У психології детальне опрацювання проблеми адаптованості до шкільного навчання своїм корінням йде з праць Л.С. Виготського, міститься в роботах Л.І. Божович, Д.Б. Ельконіна; Н.Г. Салміної; О.Є. Кравцової.

У роботах Л.І. Божович виділяються декілька параметрів психічного розвитку дитини, що найістотніше впливають на успішність навчання в школі. Серед них певний рівень мотиваційного розвитку дитини, що включає пізнавальні і соціальні мотиви учіння, достатній розвиток довільної поведінки й інтелектуальної сфери. Основним критерієм адаптованості до школи в працях Л.І. Божович виступає новоутворення «внутрішня позиція школяра», що являє собою сплав пізнавальної потреби і потреби в спілкуванні на новому рівні [11].

Д.Б. Ельконін, обговорюючи проблему адаптованості до школи, на перше місце ставив сформованість передумов до учбової діяльності. До найбільш важливих передумов він відносив уміння дитини орієнтуватися на систему правил в роботі, уміння слухати і виконувати інструкції дорослого, уміння працювати за зразком і деякі інші. Всі ці передумови витікають з особливостей психічного розвитку дітей в перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку, а саме: втрата безпосередності в соціальних відносинах, узагальнення переживань, пов'язаних з оцінкою, особливості самоконтролю [54].

Зарубіжні дослідження шкільної зрілості в основному направлені на створення відповідних тестів, в роботах радянських психологів Л.І. Божович і Д.Б. Ельконіна міститься глибоке теоретичне опрацювання питань психологічної готовності до школи з погляду змістовного обґрунтування необхідного і достатнього нижчого рівня актуального розвитку першокласника.

У роботах О.Є. Кравцової при характеристиці психологічної готовності та адаптації дітей до школи основний акцент робиться на роль спілкування в розвитку дитини. Виділяються три сфери відношення до дорослого, до однолітків і до самого себе, рівень розвитку яких визначає ступінь готовності до школи і певним чином співвідноситься з основними структурними компонентами учбової діяльності [31].

У всіх дослідженнях, не дивлячись на відмінність підходів, визнається факт, що ефективним шкільне навчання буде тільки в тому випадку, якщо першокласник володіє необхідними і достатніми для початкового етапу навчання якостями, які потім в учбовому процесі розвиваються й удосконалюються.

Можна сказати, що за основу готовності до шкільного навчання береться певний базис розвитку, без якого дитина не може успішно вчитися в школі. Фактично, роботи присвячені проявам адаптації до школи спираються на положення, що навчання йде услід за розвитком, оскільки відомо, що не можна починати навчання в школі, якщо не досягнуто певного рівня мовного і психічного розвитку. Але разом з тим, в роботах Л.І. Божович, Д.Б. Ельконіна та інших представників школи Л.С. Виготського показано, що навчання стимулює розвиток, тобто підтверджується ідея Л.С. Виготського, що навчання йде попереду розвитку і веде його за собою, при цьому між навчанням і розвитком немає однозначної відповідності.

ВИСНОВКИ

Проблема гармонійно розвиненої творчої особистості із самостійними життєвими орієнтаціями сьогодні універсальна для гуманітарних галузей вітчизняної науки. Роль початкового виховання та навчання у процесі цілеспрямованого формування потенціалу підростаючого покоління, пошук оптимальних шляхів та заходів щодо забезпечення наступності між дошкільними закладами і початковою школою є досить актуальною проблемою на сьогоднішній день.

У дослідженні ми намагалися дослідити проблеми адаптованості до навчання в сучасній початковій школі та розглянути досвід масової школи та передовий педагогічний досвід з цієї проблеми. Для цього нами було з'ясовано поняття адаптованості дітей до школи та складові цієї готовності, розроблено діагностичну програму. Разом з тим, ми припустили, що покращити адаптацію до школи ми можемо через психологічний простір учня. Для цього була розроблена програма «Формування особистісного простору молодшого школяра».

Розглянувши цю проблему, ми можемо прийти до висновку, що школі все ще належить вирішити питання про створення відповідних умов для навчання шестилітніх учнів з урахуванням психофізіологічних особливостей цього віку. Адже відомо, що вступ до школи — переломний момент у житті дитини, який пов'язаний з новим типом стосунків з оточуючими дорослими, новими формами діяльності, серед яких провідною стає навчальна. Це досить складний період у розвитку дитини, вона приступає до систематично організованого навчання, що повністю змінює її спосіб життя, статус, поведінку.

Щоб дитина добре й охоче вчилась, їй має бути цікаво, будь-яка справа має її захоплювати, бути потрібною, дарувати радість, насолоду, естетичне задоволення, розкривати моральний сенс тої чи іншої роботи. Розумове виховання від самого початку має бути спрямованим на виховання

особистості дитини, на прилучення дитини до найважливіших людських вартостей.

Саме тому з перших днів перебування шестилітніх учнів у школі вчитель має подбати про те, щоб відвідування школи для дитини не було обтяжливим, щоб учень формував пізнавальний мотив навчання, який домінував би у подальшому навчанні.

Важливим є формування позитивного ставлення до організації своєї тілесності, виявлення та формування ставлення до власного здоров'я, формування вмінь організації «свого місця» в реально існуючому середовищі (дім, клас, робоче місце тощо); прояв індивідуальності через речі, одяг, подолання почуття власної невпевненості, формування потреби у саморозвитку учнів, їх мотивації до виконання різноманітних видів життєдіяльності, актуалізація ціннісно-сислового ставлення до пізнавальної сфери та соціальної активності учнів. Також варто розвивати комунікативність, вміння розширення соціальних контактів, прояв власної позиції при взаємодії з людьми.

Виходячи з усього вище сказаного варто відзначити, що діти, які саме у 1 класі нормально ввійшли у шкільне життя, успішно виконували завдання вчителя, переживали задоволення від своїх успіхів, як правило, успішно навчаються не тільки в початковій, а й в основній та старшій школі, а це досягається лише за вчасного діагностування та виявлення психологічних особливостей готовності до навчання у школі дітей старшого дошкільного віку.

Дана робота може допомогти керівникам шкіл, вчителям, батькам, вихователям в організації допомоги дітям дошкільного віку перед вступом до школи та під час навчання у першому класі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Ю.Г. Психология среды: истоки и направления // Вопр. психол. 1995. № 2. С. 130-137.
2. Агранович З.Е. В помощь логопедам и родителям: Сб. домаш. заданий для преодоления недоразвития фонемат. сторорны речи у ст. дошкольников / З.Е. Агранович; Худож. О.Р. Гофман . – СПб.: Детство-Пресс, 2004.– 147 с.
3. Адаптація дитини до школи / Упоряд. Максименко С.Д., Максименко К. С, Главник О.П. — К.: Мікрос-СВС, 2003. — 96 с.
4. Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби: методичні рекомендації / за наук. ред. В.Г. Панка – Електрон. дані. – Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. - 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см.
5. Александровская, Э.М. Психологическое сопровождение школьников. / Э.М.Александровская – М.: Владос, 2002 – 208 с.
6. Альбанов С.Д. О некоторых состояниях организационно-пространственной и социальной сред и деятельности в них // Человек и среда: психологические проблемы / Под ред. Т. Нийта, М. Хейдметса и Ю. Круусвалла. Таллин, 1981. С. 64-67.
7. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – 2-е изд. – М.; Харьков; Минск; СПб. : Питер, 2001. - 260 с.
8. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии // Л.И. Анцыферова – М.: «Институт психологии РАН», 2006 – 512 с.
9. Ахундов М. Д. Концепция пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы / М. Д. Ахундов. – Москва : ЮНИТИ, 2009. – 248 с.
10. Білан О.І., Партико Т.Б., Хома О.Є. Методичні рекомендації для діагностики шкільної зрілості дітей 6-7 років // Український освітній журнал. — 1994. — №1. — С.13-16.
11. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском 1 возрасте / Л.И. Божович — М.: Просвещение, 1968. — 456 с.

12. Бурмистрова-Савенкова А. В. Личность и среда: регуляция границ бытийного пространства / А. В. Бурмистрова-Савенкова. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 2006. – 232 с.
13. Венгер А.Л. Психологическая готовность ребенка к школе / А.Л. Венгер // Вопросы психологии. — 1984. — № 4. — С.24-33.
14. Венгер А.Л. Схема индивидуального обследования детей школьного возраста: для психологов-консультантов / А.Л. Венгер // — М.: МГУ, 1989. — 96 с.
15. Визель Т. Г. Логопедические упражнения на каждый день для выработки четкой речи / Т. Г. Визель – М.: В.Секачев, 2005. – 16с.
16. Вицлак Г. Способность к обучению и школе/ Г. Вицлак // Альманах психологических тестов. — М.: Рефл-бук, 1995. — С.23-29.
17. Вірна Ж. П. Самореалізація особистості та координати соціально-психологічної адаптації / Ж. П. Вірна. – Хмельницький :[б.в.], 2012. – С. 163–166.
18. Волкова Л.С. Логопедия: Учебник для студентов дефектол. фак. пед. вузов / Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской. — М.: ВЛАДОС, 1998. — 680 с.
19. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский // Собр. соч. Т.2. — М.: Педагогика, 1982. — С.136 — 248.
20. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
21. Гаврилова Н. С. Система корекції порушень фонетичного боку мовлення / Н. С. Гаврилова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2014. – Вип. 27. – С. 37-44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_27_10.
22. Головань Н.О. Вікові особливості дітей шестирічного віку та їх діагностика / Н.О. Головань // Навчання і виховання шестирічних першокласників. – К.: Освіта, 1990. – С.52-67.

23. Голубева, Ирина Владимировна. Проявления коммуникативной дезадаптации у детей пяти лет с задержкой речевого развития и их преодоление средствами арттерапии : дис. ... канд. Психологических наук : 19.00.10 / Голубева Ирина Владимировна. – Нижний Новгород, 2007. – 210 с.
24. Гордеева Т.О. Мотивация достижения: современные зарубежные теории. Программа курса. / Т.О. Гордеева // Психология в вузе, 2005. – № 3. – С. 3 – 15.
25. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : монографія / Я. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.
26. Гуссерль Э. Феноменология внутреннего сознания времени / Э. Гуссерль // Собр. соч. Том 1. М., 1994.
27. Ермакова, И. Цена адаптации и как ее снизить / И. Ермакова // Народное образование. – 2009. – №4. – с.248-256
28. Журавлев, Д. Адаптация учащихся при переходе из начальной в среднюю школу/Д.Журавлев//Народное образование. – 2002. – №8 – с. 54-57
29. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: НМЦВО, 2003. – 320 с.
30. Костинский Г.Д. Пространственные понятия и исследования среды // Социально-психологические основы средообразования / Под ред. Т. Нийта, М. Хейдметса и Ю. Круусвалла – Таллин, 1985. – С. 44-47.
31. Коширець В. В. Психологічні особливості формування особистісного простору студентської молоді [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Коширець Віктор Васильович ; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Острог, 2014. – 20 с.
32. Кушнир, Н.Я. Детский сад – школа: Проблемы приемственности: Пособие для педагогов дошкольных учреждений / Н.Я. Кушнир // Мн.: Полымя, 2000 – 152 с.
33. Лауткина, С.В. Проблема психологической адаптации детей с

речевыми нарушениями / С.В. Лауткина, А.В. Подласенко // Социальные проблемы современного общества и человека: пути их решения. Материалы международной научно-практической конференции. – Витебск, 2007. – с.143-144

34. Лепская Н.И. О некоторых этапах онтогенетического развития речи / Н.И. Лепская // Становление речи и усвоение языка ребенком: Сб. научн. тр. – Изд-во Моск. Ун-та, 1986. – С.3 - 5.

35. Логопедия. Підручник. За ред. М.К.Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 376 с.

36. Логопедия: Учебник для студентов дефектол. фак. пед. вузов / Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. — 680 с.

37. Лосев П.Н. Психолого-педагогический анализ особенностей адаптации первоклассников к школе: из опыта работы учителей начальных классов / П.Н. Лосев // Начальная школа. – 2005. – №8. – с.51-55

38. М'ясоїд П.А. Загальна психологія / П.А. М'ясоїд – К.: Вища школа, 2001. – 487 с.

39. Максименко С.Д. Генезис существования личности /. Сергей Дмитриевич Максименко. – Киев : Издательство. ООО “КММ”, 2006. – 240 с.

40. Мартынова, М. А., Богомаз, С. А. Самодетерминация в структуре личностного потенциала современной российской молодежи // Вестник ТГУ. – 2012. №357– С. 164-168.

41. Марцинковская Т.Д. Диагностика психического развития детей / Т.Д. Марцинковская — М.: Рипол, 1997. — 212 с.

42. Марченко Н. Формування навичок міркування у дітей 5 - 6-річного віку // Дошкільне виховання. — 2001. — № 2. — С. 18 - 20.

43. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу – СПб, «Евразия», 1999 – 478с.

44. Матвийчук Е.А. Личное жизненное пространство мальчиков и девочек Текст. / Е.А. Матвийчук // Психология и жизнь. М.: МОСУ. – 2000. – Вып. 1. – С. 14-20.
45. Мозговая Н.Н. Развитие представлений о личностном пространстве студентов педагогического вуза: Автореф. дисс. . канд. психол. наук. – Ставрополь: СевКавГТУ, 2002. – 19 с.
46. Нартова-Бочавер С. К. Человек суверенный: психологическое исследование в его бытии / С. К. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
47. Нартова-Бочавер С.К. Развитие жизненного пространства ребенка в онтогенезе / С. К. Нартова-Бочавер // Стратегия дошкольного образования в XXI веке: проблемы и перспективы. М., 2001. С. 280.
48. Нартова-Бочавер С. К. Понятие «психологическое пространство личности» и его эвристические возможности / С. К. Нартова-Бочавер // Психологическая наука и образование. – 2002. – N 1. – С. . 35-41.
49. Нартова-Бочавер, С. К. Психологическая суверенность как предиктор эмоциональной устойчивости в ранней и средней взрослости / С. К. Нартова-Бочавер // Клиническая и специальная психология. – 2015. – Т. 4. - № 1 (13). – С. 15-28.
50. Никашина Н.А. Логопедическая помощь учащимся с речевым недоразвитием. // Недостатки речи у учащихся начальных классов массовой школы. – М., 1965.
51. Никашина Н.А. Работа по исправлению недостатков речи на школьных логопедических пунктах. – М., 1954.
52. Ноздря, Л.Г. Педагогические условия повышения уровня школьной адаптации детей с общим недоразвитием речи: учеб.-метод.пособие / Л.Г. Ноздря // Витебск: УО «ВГУ им. П.М.Машерова», 2000. – с. 43
53. Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология М., Российское педагогическое агентство. 1996. – 374 с

54. Особенности психического развития детей 6-7-летнего возраста / Под редакцией Д.Б. Эльконина, А.Л. Венгера. – М., 1988. – 186 с.
55. Поваляева М. А. Справочник логопеда. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2001. – 448 с.
56. Психологічний словник / [авт.-уклад.: В. В. Синявський, О.П.Сергеєнкова ; за ред. Н.А.Побірченко]. – К.: Наук. світ, 2007. – 274 с.
57. Танцева Н.А. Развитие внутреннего плана речи у младших школьников / Н.А. Танцева // Логопед – 2011. - №2 – с. 96-101
58. Тихонова, Е.С. Состояние эмоциональной сферы дошкольников с общим недоразвитием речи – Е.С. Тихонова // Дефектология.- 2008. - №3 – с.39-47
59. Ткач Т. В. Проектування освітнього простору як дискурс психолого-педагогічної наук / Т. В. Ткач // Педагогіка і психологія професійної освіти : науково-методичний журнал. – 2008. – №1. – С. 106–115.
60. Ткач Т. В. Проектування освітнього простору як засіб розвитку особистості / Т. В. Ткач // Вісник харківського університету. Серія „Психологія”. – 2005. – № 653. – С.193–199
61. Тхостов А.Ш. Психология телесности / Тхостов А.Ш. — М.: Смысл, 2002. — 287 с..
62. Фирсанова Е. Ю. Изучение особенностей адаптации к школе у детей с нарушениями речи. Электронный журнал «Психологическая наука и образование» - Е.Ю.Фирсанова// www.psyedu.ru
63. Хрестоматия по логопедии / Под ред. Л.С.Волковой. В.И.Селиверстова. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. - 656 с
64. Цукерман Г.О. Адаптация первоклассников к школьной жизни / Г.О. Цукерман, К.Н.Поливанова // Обдарована дитина. — 2002. — № 6. — С.30-54.
65. Чудова А.В. Психолого-педагогическое изучение готовности к школе учащихся с нарушениями интеллектуального развития (по результатам экспериментального исследования) / А.В. Чудова // Дефектология – 2007. –

№5 – с.42–48

66. Шашкина Г. Р. Логопедическая работа с дошкольниками: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Г. Р. Шашкина, Л. П. Зернова, И.А.Зими́на. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 240 с.

67. Юнг К.Г. Психологические типы. СПб., 1995

68. Altman I. The environment and social behavior. Privacy, personal space, crowding. N.-Y., 1975.

69. Laghai Alexander, Joseph Stephen. Attitudes towards emotional expression: Factor structure, convergent validity and associations with Personality//Brit. J. Med. Psychol. 2000. 73. № 3. P. 381-384.